

HADİSİN TASHİHİNDE SENED VE METNİN SİHHAT İLİŞKİSİNE İLLET VE ŞÂZ BAĞLAMINDA METODOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Sezai ENGİN*

Öz

Hadisin sıhhatinin belirlenmesinde, hadisin iki unsuru olan sened ve metnin sıhhat ilişkisine yönelik farklı yaklaşımlardan söz edilebilir. Bu yaklaşımlardan rivâyet ilimleri açısından en dikkat çekici olan, senedin sıhhatinin bir bütün olarak hadisin sıhhatini gerektirmeyeceğidir. Buna göre hadisin metninde olabilecek illet ve şâz gibi durumlar sened sahih olsa dahi hadisin sıhhatini zedelemektedir. Ancak hadis usûlünde yapılan sahih hadis tanımında zikredilen illetlerin daha çok hadislerin senedlerinde bulunması ve her şâz'ın sıhhati etkilememesi sıhhat tespitinde metnin esas alınmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, bir hadis usûlü kâidesi olarak lanse edilen "sened sıhhati metnin sıhhatini gerektirmez" söyleminin hadis usûlü açısından ortaya çıkışı ve tarihi süreçteki gelişimi ve yansımaları önem arz etmektedir. Bu çalışmada hadis usûlü odaklı bir tespit ve analiz yapılarak, sahih hadisin kritiğinde sened ve metnin sıhhat bütünlüğü veya ayrılığı konusu illet ve şâz çerçevesinde tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hadis, sened, metin, tashîh, usûl, illet, şâz

The methodological approach to sanad and text authenticity relationship in the context of hidden and outlandish content about verification of hadith

Abstract

Defining the authenticity of hadith, it can be talked about different approaches directed towards the authenticity relationship between sanad and text which are two elements of the hadith. In terms of the narration sciences the most remarkable of these approaches is the authenticity of sanad that would not require the authenticity of the hadith as a whole. Accordingly, even if the sanad is authentic, situations such as defects and outlandish contents that can be located in the text of hadith, has damaged the authenticity of hadith. However, existing more defects in sanad's and losing every outlandish content on authenticity mentioned in the definition of authentic hadith in hadith methodology has complicated basing on the text in the determination of authenticity. So the discourse "sanad's authenticity is not required the text's authenticity", shown as the rule of the hadith methodology and its emergence in terms of hadith methodology and its development and reflections in the historical process are important. In this study would be discussed the integrity or separation of authenticity of sanad and text in critical of authentic hadith by analyzing and determining together with focusing on hadith methodology in context of hidden and outlandish content.

Key words: hadith, sanad, text, verification, methodology, hidden or subtle defect, outlandish content

Giriş

Hadis ilmi için klasik dönemden itibaren en önemli problem hadisin sıhhati olmuş¹ ve tarihî süreçte sıhhat problemi etrafında farklı yaklaşım ve eğilim-

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, sezaiengin52@hotmail.com

1 Wael b. Hallaq, "Nebevi Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem" çev. Hüseyin Hansu, *HÜİFD*, cilt: V, sayı: 9, 2006, s. 137. Hallaq, bu makalesinde hadisin sıhhati hakkında yapılan tartış-

ler ortaya çıkmıştır. Hadislerin tashîhinde benimsenen usûllerde bu yaklaşım ve eğilimlerin iz düşümlerine rastlanmaktadır. Bu noktada senedin sıhhatini hadisin sıhhati için yeterli görüp sened ve metin sıhhati arasında bir bütünlüğü savunanlar olduğu gibi sıhhat açısından sened ve metin arasında bir bütünlüğün olmadığını ileri sürenler de olmuştur. Ayrıca bu iki görüş arasında ortada duran üçüncü bir bakış açısı daha vardır. Sened ve metnin sıhhatinde ayrılığı savunanların hadislerin ve tarihî verilerin tashîhinde oryantalistik söylemden etkilendiği söylenebilir. Oryantalistlerin çoğu sıhhat problemi çerçevesinde XX. yüzyılın başlarında Julius Welhausen (ö. 1918) ve Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) çalışmalarının etkisiyle isnadlara kuşkuyla bakmaya başlamışlardır. Goldziher'e göre, hadis koleksiyonlarındaki makbul kabul edilen hadislerin çoğu hicrî II. ve III. asırlar arasında ortaya çıkmıştır ve bunları destekleyen isnadlar tamamen bir kurgudur.² Goldziher'in fikirlerini bir adım daha ileri taşıyan Schacht (ö. 1969) ise klasik kaynaklardaki isnadların ilkel bir şekilde ortaya çıktığını, kullanımlarının hicrî III. yüzyılın ikinci yarısında zirveye ulaştığını³ ve çoğu mükemmel ve içerik açısından eksiksiz isnadın sonraki dönemlere ait olduğunu söylemiştir.⁴ Ayrıca ona göre isnad ne kadar ayrıntılı ve biçimsel olarak düzgün görünüyorsa o kadar uydurma olasılığına sahiptir.⁵ Dolayısıyla oryantalistik söyleme göre sened ve metin sıhhatinde bir bütünlükten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü onlara göre senedler bizâtilî güvenilir bir nitelik taşımamaktadır. Oryantalistlere ait bu görüşlerin etki alanı batı ile sınırlı kalmamış İslâm coğrafyasında da etkili olmuş Fazlurrahman (ö. 1988), Ahmed Emin (ö. 1954) gibi isimler hadis tenkidi ve isnadlar bağlamında oryantalistik bir tavır sergilemişlerdir.⁶ Bunun sonucu olarak hadis musannefâtına sıhhat merkezli eleştiriler yapmışlar, senedlerine itimat edilerek sahih kabul edilen birçok hadisin ve bu hadislerden oluşan tasnif ürünü eserlerin sıhhatini sorgulamışlar ve dolayısıyla sened ve metnin sıhhat ilişkisinde ayrılık düşüncesini benimsemiştir.

---

maların büyük ölçüde gereksiz olduğu tezini savunmaktadır. Bu tezini, hadislerin neredeyse tamamının fıkıhçı ve hadisçilerin çoğu tarafından âhâd olarak kabul edilmesi ve dolayısıyla mütevatir olmamaları ve zannîlik ifade etmelerine dayandırmıştır. Bu nedenle Hallaq'a göre, oryantalistlerin hadisin sıhhatiyle uğraşmaları ve kendi tabiriyle bu kadar gürültü koparmaları gereksizdir.

- 2 Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber, S. M. Stern, Londra: George Allen ve Unwin, 1967- 1971, II, 206.
- 3 Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Londra, Oxford Press, 1950, s. 163.
- 4 Schacht, *Origins*, s. 165.
- 5 Stephen Humphryes, *İslâm Tarih Metodolojisi*, çev. Murteza Bedir, Fuat Aydın, İstanbul: Litera Yay., 2004, s. 114.
- 6 Bk. İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İstanbul: İz Yay., 2012, s. 350.

Diğer taraftan “hadiste metin tenkidi” kapsamında gelişen ölçütler zamanla usûl-i hadisin sahih hadis tarifini tartışılır hale getirmiştir. Bu ölçütler genel olarak senedden bağımsız ve farklı yönlerden metnin tutarlılığını ölçmeye yönelik olmuş ve sahabe döneminden bu yana uygulandığı belirtilmiştir. Bunlar; sünnet’in Kur’an’a arzı, sünnet’in sünnete arzı, bir hadisin tarikelerinin birbirine arzı, hadis metninin tarihî bilgilere arzıdır. Ayrıca hadisin, lafız ve manasının tetkiki, genel şer’î kaidelere ve akla arzı da söz konusu ölçütler içinde yer almıştır.⁷ Usûlcüler ve fukahâ da uygulamadaki bazı ihtilaflara rağmen bazı metin tenkid kriterleri ortaya koymuşlar ve yukarıdaki kriterlere, sünnet’in icmâ’ya arzı, sünnetin sahabe uygulamasına arzı, sünnet’in kıyas’a arzı, haber-i vâhid’in umûm-i belvâ’ya arzını eklemiştir.⁸

Zikredilen ölçütler çerçevesinde metin tenkidi bağlamında gelişen söylem “bir hadisin sahih veya doğru kabul edilebilmesi için senedinin sahih olması yeterli değildir” şeklinde olmuştur. Bu söylem metin tenkidi ölçütlerine dayandırılmış ve hadis usûlündeki sahih hadisin tanımının bir anlamda eksikliğini ortaya koymuştur. Bu söyleme binâen, ricâl, tahrîc kitapları vb. çalışmalarda hadis münekkidlerinin senedi sahih olmasına rağmen metindeki bir kapalılık veya şâzdan dolayı kabul etmedikleri, senedinin sıhhatinin ve râvîlerinin sika oluşunun bir anlamının olmadığı ifade edildiği birçok hadisten bahsedilmiş⁹ ve buna istinaden sened sıhhati ile metin sıhhati ara-

7 Bu kriterler ve uygulamalar için bk Musfir Dümeynî, *Mekâyisü nakdi mutûni’s-sünne*, Riyâd: y.y., 1994, s. 117-261. Salâhuddîn İdlîbî, *Menhecu nakdi’l-metn inde ulemâi’l-hadisî’n-nebevî*, Beyrut: Dâru’l-Âfâkî’l-Cedîde, 1983, s. 239-371; Hamza Nuaymî, *el-Menhecu’l-ilmî li’t-teâmül meâ’s-sünneti’n-nebevîyye inde’l-muhaddisin*, Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 1999, s. 92-104.

8 Bu kriterler ve uygulamaları için bk. Dümeynî, *Mekâyis*, s. 262- 482.

9 Bk. Haldun el-Ahdeb, *Eserü ilmi usûli’l-hadis fi teşkili’l-akli’l-müslim*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008, s. 45-46. Haldun Ahdeb’in verdiği örnek hadislerden biri Tirmizî hadisidir. Bu hadiste Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye Cuma gecesi dört rekat namaz kılmasını ve rekatlerde, Yasin, Duhân, Tenzil ve Tebâreke sûrelerini okumasını söylemiştir. Diğer hadis ise bir Müslim hadisidir. Bu hadiste Hz. Peygamber dünyanın yaratılışını, hangi günde nelerin yaratıldığını anlatmaktadır ve gün sayısı toplamda yediye ulaşmaktadır. Öncelikli olarak Kur’an ile aykırılığı gerekçesiyle kabul edilmeyen bu hadis için Ka’bu’l-Ahbâr’in sözü olduğu ve Ebû Hureyre’nin bunu Hz. Peygamber’in söylemiş gibi aktardığı şeklinde yorumlar yapılmıştır. Buhârî, İbn Teymiyye, Bedruddin ez-Zerkeşî bu hadisin Ka’b’a ait olduğunu kabul edenler arasında zikredilmiştir. Bu bilgileri veren Mehmed Said Hatiboğlu ise bu hadisi “Müslim’de Hz. Peygamber’e Yamanmış Gayr-i İslami Bir Görüş” şeklinde nitelendirmiştir, bk. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hadis Tedkikleri*, Ankara: Otto Yay., 2009, s. 115-118. Ancak özellikle Kur’an’a aykırılık ve Hatiboğlu tarafından dile getirilen Tevrat ile olan uyumsuzluk gibi nedenler dolayısıyla hadisin kabul edilmemesi mümkün görünmemektedir. Çünkü dünyanın yaratılışı veya kaç günde yaratıldığı ile ilgili ayetler ile ilgili farklı yorumlar yapılmış, ortaya net bir tablo konulamamıştır. Hadisi İbn Teymiyye, İbnü’l-Kayyim ve İbnü’l-Cevzî gibi sened ve içerik yönünden tenkit edenler olduğu gibi, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî gibi problemin hadisi Ebu Hureyre’den nakleden Eyyûb b. Hâlid’den kaynaklandığını ileri sürenler de olmuştur. Muallimî’ye göre Eyyûb Ka’b’ın sözünü Hz. Peygam-

sında bir bütünlüğün bulunmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, “لا تلازم بين صحة السند وصحة المتن” “Sened ve metnin sıhhatinde birbirini gerektirme söz konusu değildir” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰

Aşağıda genel olarak hadis usûlü eserleri dikkate alınarak sened ve metin sıhhati ilişkisi konusundaki ayrılık düşüncesinin ortaya çıkış süreci ve konu hakkındaki görüşler tespit ve tahlil edilecektir. Ayrıca sıhhat ilişkisinde bütünlüğü savunanların ve bu konuda ne tam bir bütünlüğü ne de tam bir ayrılığı kabul etmeyenlerin görüşlerine de yer verilerek bir sonuca varmaya çalışılacaktır. Öncesinde ise sahih hadisin tanımına değinilecek ve bu tanım içinde konu bağlamında önem taşıyan illet ve şâz'ın nitelik ve tashîhe etkisi üzerinde durulacaktır.

Sahih Hadisin Tanımı ve Şartları

Konuya metodolojik açıdan bakıldığında hadis usûlü ilmi sahih hadisin kriterlerini ve tanımını net bir şekilde belirlemiştir. Haber-i vâhid'in hüccet olabilmesi için gereken şartları ortaya koyan Şafiî bir anlamda sahih hadisin kriterlerini de belirlemiştir. Şafiî'ye (ö. 204/820) göre haber-i vâhid'in sahih kabul edilebilmesi için hadis râvîsinin dininde sika olması; doğru sözlü olması; lafızdan dolayı hadisin değişen anlamlarını bilmesi; hadisi işittiği lafızlarla rivâyet etmiş olması; mana ile rivâyet etmemesi gerekmektedir.¹¹ Şafiî'den sonra sahih hadis tanımına Müslim'de (ö. 261/875) rastlanmaktadır. İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) verdiği bilgiye göre -her ne kadar *Sahih*'in mukaddimesinde İbnü's-Salah'ın naklettiği şekilde bir sahih hadis tarifi bulunmasa da- Müslim, sahih hadisi, şuzûz ve illetten sâlim olan, başından sonuna kadar sikanın sikadan muttasıl bir isnadla rivâyet ettiği hadis olarak tanımlamıştır.¹² İki asır sonra Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 406/1016) sahih hadisi, Hz. Peygamber'den cehâlet sıfatı olmayan bir sahabî, adalet sahibi iki tabiîn tarafından rivâyet edilmiş olmak ve içinde bulunulan güne kadar ehl-i hadisin tedâvülünde olmak şartlarıyla kayıtlamıştır.¹³ İbnü's-Salah'a göre ise sahih hadis, âdil ve zâbit bir ravînin yine âdil ve zâbit bir ravîden nakliyle,

ber'in sözü gibi rivâyet etmiştir, bk. M. Emin Özafşar, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-sahîh'i”, *AÜİFD*, cilt: XXXIX, s. 318-320.

10 Ahdeb, *Eseru ilmi usûli'l-hadis*, s. 44.

11 Şafiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., s.370-372.

12 İbnü's-Salah, *Sıyânetü Sahih-i Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-iskât ve's-sekat*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984, s. 72.

13 Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2003, s. 242.

isnadı sonuna kadar Hz. Peygamber'e ulaşan şâz ve muallel olmayan hadistir.¹⁴

Kronolojik olarak İbnu's-Salah sonrası yapılan tarifler genel olarak İbnu's-Salah'ın tarifi esas alınarak yapılmıştır. Bu tariflere göre sahih hadis; şâz ve muallel olmayan, müntehâsına kadar âdil ve zâbit râvîler tarafından nakledilmiş isnâdı muttasıl müsned;¹⁵ senedi âdil ve zâbit râvîlerle muttasıl olan, şâz ve muallel olmayan;¹⁶ muttasıl senedle âdil ve zabtı tam olan tarafından nakledilmiş, şâz ve muallel olmayan hadistir.¹⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1348) verdiği bilgiye göre ise sahih hadis âdil ve mutkin râvîler tarafından muttasıl senedle rivâyet olunan hadistir, şuzûz ve ilel'den salim olma, ehl-i hadis tarafından daha sonra eklenmiştir. Zehebî'ye göre eklenen şartlarla birlikte hadisin otantikliği üzerinde icmâ edilen prensipler; hadisin muttasıl olması, şuzûz ve illetten sâlim olması, râvîlerin âdil, zâbit olması ve tedlîs yapmamasıdır.¹⁸

Görüldüğü gibi İbnu's-Salah sonrası tarifler belirli kaideler üzerinde örtüşmektedir. Nitekim Ahmed Naim'e (ö. 1934) göre bu kaidelere uymayan bir hadise sahih denilemez. Bu şartlardan herhangi birisi –kendi tabiriyle– “haleldâr” olursa hadis sahih olmaktan çıkar.¹⁹ İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö. 1946) sahih hadis tarifi de aynı şartları ihtivâ etmektedir: Râvînin adalet ve zabtı, ittisâl, illet ve şuzûzun bulunmaması.²⁰

Sahih Hadis Tarifi Bağlamında İlet ve Şâz

Yapılan sahih hadis tariflerinin ve bu tariflerde zikredilen şartların hem senedi hem de metni ilgilendiren yönleri olduğu görülmektedir. Muttasıl olma, âdil ve zâbit râvîler tarafından nakledilmiş olma senedi ilgilendirirken şâz ve muallel olmama kâidesinin sened ve metni ilgilendiren yönleri bu-

14 İbnu's-Salah, *Mukaddimetu İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadis*, Beyrut: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1999, s. 21. İbnu's-Salah'a göre sayılan özellikleri taşıyan hadis için ehl-i hadis sahih hükmü verir. Ancak sahih hadis için sayılan vasıflardaki ihtilâflar ve bazı vasıfların gerekliliği konusundaki görüş farklılıkları sebebiyle ehl-i hadis görüş ayrılığına düştüğü de olmuştur.

15 Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hasis fî şerhi İhtisârî ulûmi'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1995, s. 22.

16 Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Bedî' es-Seyyid, Dimeşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2005, I, s. 53.

17 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâtî ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâm Temîm ve Heysem Nizâm Temîm, Beyrut: Şirketü Dâri'l-Erkam, t.y., s. 243-244.

18 Zehebî, *el-Mükiza fî ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ahmed, Yemen: Mektebetü İbn Teymiye, 2008, s. 18-19.

19 Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1987, I, 203.

20 İsmail Hakkı İzmirli, *Hadis Tarihi*, haz. İbrahim Hatiboğlu, İstanbul: Dâru'l-Hadis, 2002, s. 79-80.

lunmaktadır. Senedi ilgilendiren muttasıl olma ve râvînin niteliği sahih hadis tanımı çerçevesinde net bir şekilde ortaya koyulurken, şâz ve muallel olmama için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla sahih hadisten bahsedilirken şâz ve illetin ne olduğu ve tespitindeki yöntem konusu önem kazanmaktadır.

Şâz, güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvîye muhâlefeti şeklinde açıklanmaktadır.²¹ Ayrıca diğer bir tanımda Şafî'ye göre şâz, sikanın diğer insanların rivâyetlerine ihtilâf ederek rivâyet ettiği'dir.²² Yapılan tanımlara göre şuzûzda senedi ilgilendiren konu râvînin sika oluşuyken, metni ilgilendiren yön söz konusu râvînin rivâyeti yani bizâtihî hadisin metnidir.

Muhaddisler tarafından gizli olduğu ifade edilen ve işin uzmanı olmayan tarafından görülmesinin zorluğu dile getirilen²³ muallel ise isnâdında ve metninde sıhhati zaafa düşüren bir illeti olan hadistir.²⁴ Diğer tariflere göre muallel, vehm sahibi râvînin rivâyet ettiği hadis; râvîleri arasında cerh sebeplerinden herhangi biriyle tenkide uğramış râvî bulunan hadis şeklinde tanımlanmaktadır.²⁵ Tariflerde kısaca tanımlanan illetin niteliği ve tespiti ile ilgili tam bir netlik olduğu söylenemez. İlet konusu hakkında ulemanın dikkat çektiği en önemli nokta "tespit zorluğu" ve "uzman"lıktır.

İlet tespitinde hem isnâd zincirlerine, hem de metnin farklı varyantlarına ya da hadisin konusu ile ilgili rivâyet bütünlüğüne hâkim olunması gerekmektedir. İbnu's-Salâh ve Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre hadislerdeki illetleri ancak, hıfzı iyi olan, tecrübesi ve keskin anlayışı olan kişiler bilebilir.²⁶ Abdurrahman b. Mehdî'ye (ö. 198/814) göre hadislerdeki illetleri bilmek bir

21 İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehl-i'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, Riyâd: Mektebetü Melik Fahd 2001, s. 82.

22 Abdülkerim Zeydan v. dğr., *Ulûmu'l-hadis*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008, s. 25.

23 Ahmed Nâim, bunu şu şekilde ifade etmektedir: "Bu işe yalnız ilm-i hadiste son derece-i kemâli bulmuş fehmi-i sâkıb erbâbından olan ehl-i hıfz ve ihtibâr girişebilirler.", bk. Nâim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I, s. 177. Ahmed Nâim'e göre illetler konusunda -kendi tabiriyle- "söz söyleyebilmiş olanlar" Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni, Abdurrahman b. Mehdî, Ya'kûb b. Şeybe, Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Dârekutnî gibi "nevâdir-i ehl-i kemâldir."

24 Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 2006, s. 32-33. Şâz'ın diğer bir tarifi ise şudur: Hadis rivâyetinde yanlışları doğrularından fazla olacak derecedeki hafıza bozukluğu sürekli olan râvînin rivâyet ettiği hadistir, bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: MÜİFY, 2011, s. 291.

25 Bk. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 188-189.

26 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 62; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985, s. 43-44; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 287.

ilhâm işidir. Hadis illetleri konusunda bilgi sahibi birine, bunları nasıl bildiği sorulsa, onun bilgisine delâlet eden bir hücceti bulunmayacaktır.²⁷

İlletler, keşfi son derece güç ve gizli bir sebepten ibarettir. İletlere vâkif olan kişi mevsûldeki irsâle, merfûdaki vakfe, bir hadisin başka bir hadisin metnine dahil edilmesine, râvînin vehimlerine muttâlî' olur.²⁸ İzmirli İsmail Hakkı da illetlerin bilinmesinin zorluğuna işaret etmekte, bunu şöyle ifade etmektedir:

“Muallel; hadiste veya isnadda illet-i hafiye-i kâdiha bulunan haberdir. İlet-i hafiye bir ayb-i hafîdir ki ona hadiste mütebahhir ve mütkın olan zât muttali olur.”²⁹

Uzmanlık gerektirmesinin yanında illet konusu bağlamında tartışılan diğer bir konu illetlerin sened veya metinde bulunma sıklığıdır. Zikredildiği gibi hadisin muallel olarak nitelendirilmesinin sebebi sened ve metinde meydana gelen rivâyet kusurlarıdır. Ancak tariflerin geneline göre muallel'in daha çok senedi ilgilendiren yönü ön plana çıkmaktadır. Bu noktada usûlcülerin çoğu metindeki illetin az rastlanan bir durum olduğunu, bunun daha çok isnâdlarda karşılaşılan bir durum olduğunu kabul etmektedirler.³⁰

Örneğin Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957) illetin hadisin metninin sıhhatini etkilemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü ona göre illet sadece senedde olur, metinde olmaz.³¹ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin tespitleri de illetlerin yoğun olarak senedlerde olduğunu göstermekte ve Ahmed Muhammed Şâkir'i desteklemektedir. Hâkim, illeti on cinse ayırmıştır ve bu illetlerin tamamı sened kaynaklıdır.³²

Dümeynî'nin şu açıklamaları da özellikle ilel kitaplarında konunun sened merkezli işlendiğini, usûl açısından illetlerin daha çok senedlerde arandığı ve tespit edildiğini göstermektedir:

“Hadis tenkidi konusunda telif edilen eserlerden biri de ilel türü kitaplardır. Ancak bu eserlerde sadece senedlerdeki illetler incelenmiştir. Bu eserlerin tamamını inceledim fakat herhangi bir hadisin metni dolayısıyla ta'lîl edildiğini görmedim. Ahmed b. Hanbel'in “*el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*”, Yahya

27 Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 288.

28 Zafer Ahmed Tehânevî, *Yeni Usûl-i Hadis*, çev. İbrahim Canan, İzmir: TÖV Yay., 1982, s. 45.

29 İzmirli, *Hadis Tarihi*, s. 80.

30 Bk. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 289; Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 63; Nâim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I, s. 180; Mahmut Tahhân, *Teyşiru mustalahi'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1996, s.101.

31 Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs*, 67.

32 Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rife*, s. 361-374. Hâkim, zikretmiş olduğu on çeşit illet dışında burada zikretmediği illet çeşitleri de olduğunu söylemektedir. Ancak zikredilmeyen fakat birçok örneği olan bu tür illetleri, Hâkim'e göre ancak bu ilimde (ilel ilminde) engin bilgi sahibi olanlar bilebilir. Çünkü hadisteki illetlerin bilgisi ilimlerin en zirvesidir.

b. Maîn'in "*et-Tarih ve'l-İlel*", *Sünen*'in sonunda Tirmizî'nin "*el-İlel*"i ve İbn Receb el-Hanbelî'nin buna yazdığı şerhe baktım metinle ilgili bir ta'lîl bulamadım. Aynı şekilde bu alandaki matbû en hacimli eser olan ve 2840 hadisın ta'lîl edildiği İbn Ebî Hâtim'in "*İlelü'l-hadis*" isimli eserinde de metinle ilgili bir illet tespitine rastlamadım. Bilakis illetlerin tamamı senedlerle ilgiliydi."³³

Hadis usûlünde "*ilelü'l-hadis*" konusunda önemli olan diğer bir konu illetin niteliğidir. İlet zikredilirken kullanılan "*kâdih*" ifadesi söz konusu illetin niteliğini yani hadisın sıhhatine zarar verip vermediğini ortaya koymaktadır. Buna göre illet bazen hadisın sıhhatine zarar vermezken bazen sıhate etki eder ve "*illet-i kâdiha*" şeklinde isimlendirilir.³⁴ İbn Hacer (ö. 852/1449) hadisteki her illetin sened ve metin açısından aynı sonucu doğurmayacağını yani sened ve metinde görülen bütün illetlerin "*kâdih*" olmadığını düşünmektedir. Ona göre illetler altı çeşittir:

1. İsnadda bulunup mutlak anlamda sıhhati zedelemeyen illet
2. İsnadda bulunup sadece senedin sıhhatini zedeleyen illet
3. Metinde bulunup, ne metnin ne de senedin sıhhatini zedelemeyen illet
4. Metinde bulunan, isnadın da sıhhatini zedeleyen illet
5. İsnad'da bulunmayıp metinde bulunan, musannifin hadiste zikretmediği bir lafızdan kaynaklanan illet.³⁵

Ahmed Nâim'in *Sahihayn*'de tenkid edilen 220 hadis için yaptığı yorum İbn Hacer'in düşüncesi ile paralellik göstermekte ve her illetin kâdih olma-

33 Dümeynî, *Mekâyis*, s. 244; İlel kitaplarında illetlerin sened özelinde incelenme sebebi, illet kelimesinin dar anlamıyla kullanılarak, metinlerdeki illetlerin hadis usûlünün diğer kavramlarıyla açıklanması olarak ifade edilmektedir, bk. Muhittin Düzenli, *Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, basılmamış doktora tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 149. Ancak bize göre Düzenli'nin illet çeşitleri konusunda hadis usûlünün diğer kavramları olarak değindiği kavramlar klasik hadis usûlü kavramları değil, daha sonra metin tenkidi etrafında ortaya çıkan kavramlardır. Ancak Düzenli'nin diğer bir çalışmasında ortaya koyduğu bir görüş kayda değerdir. İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'i özelinde yapılan çalışma sonucunda illet merkezli değerlendirmelerin sadece senede yönelik olmadığı yönünde bir sonuca varılmıştır, bk. Muhittin Düzenli, "*Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde*", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 29, Samsun, 2010, s. 225-250.

34 Mustafa A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş, İstanbul: İz Yay., 2010, s. 96. A'zamî ilelerin bu durumunu bir benzetme ile açıklamaktadır. Bazen kamu hizmetlerinde bir hizmete talip olanlardan sağlık raporu istenir. Adaylardan biri fiziken işe uygun görüldüğü halde tıbbî muayenede işe uygun olmadığı ortaya çıkar. Fiziken işe uygun olmayan diğer bir adayın ise sağlık muayenesinde iş için uygun olduğu anlaşılır. Hadislerdeki illetlerde de durum aynı şekildedir.

35 İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salah*, thk. İbn Hâvî Umeyr, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1994, s. 747-748.

dığını yani hadisin sıhhatini etkilemediğini göstermektedir. Ahmed Nâim bu duruma şu sözleriyle dikkat çekmektedir:

“Lâkin mu’terizlerin zaîf gördüğü bu hadislerin hiçbiri bir illet-i kâdıha ile ma’lûl değildir.”³⁶

Görüldüğü gibi şâz ve özellikle illet konusu çok yönlü ve uzmanlık gerektiren bir alandır. Sened ve metnin sıhhat durumlarının birbiriyle olan ilişkisi çerçevesinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasında bu iki kavram hakkında yapılan değişik yorumların etkili olduğu söylenebilir.

Sened ve Metnin Sıhhatini Birbirinden Bağımsız Değerlendirenler

Hadis tarihinde sıhhat açısından sened ve metnin birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşünün usûl-i hadisteki kökenlerine bakıldığında karşımıza çıkan ilk isim Hâkim en-Neysâbü’rî’dir. Hâkim’in hadisin sıhhati için sadece senede itimat edilmeyerek, hadis ve hadisin metinleri hakkında “geniş bilgi”ye itimat edilmesi gerektiğini düşündüğü şeklinde bir bilgi vardır.³⁷ Hâkim’e göre hadisin sahihliği salt rivâyet şekliyle bilinemez. Rivâyet durumunun yanında fehm, hıfz ve kesret-i semâ (hadisin farklı tariklerden işitilmesi) gibi unsurlar da önemlidir.³⁸ Bu tespitleriyle Hâkim, sened ve metin sıhhati hakkında direkt bir ayrılığı dile getirmese de sıhhat tespitinde senedin niteliğinin yeterli görülemeyeceğini ifade ederek sened ve metnin bağımsız değerlendirilmesi gerektiği fikrinin önünü açmıştır.

Hâkim’den sonra karşımıza çıkan isim İbnu’s-Salâh’tır. Sened ve metnin sıhhati ilişkisindeki ayrılık düşüncesini bizâtihî ilk olarak dile getiren hadis usûlcüsü tespit ettiğimiz kadarıyla İbnu’s-Salâh’tır. İbnu’s-Salâh’tan önce böyle bir düşünceye usûl kitaplarında rastlanmamıştır. İbnu’s-Salâh’ın meşhûr bir tasnîf ürünü olmadığı sürece hadisin tashîhi için senedin sıhhatini yeterli görmediği şeklinde bilgiler vardır.³⁹ İbnu’s-Salâh konuyu illet odaklı değerlendirmiş ve metin sahih olsa dahi senedin sahih olamayabileceğini

36 Nâim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I, s. 234-235.

37 Abdullah b. Abdirrahman el-Hatîb, *er-Redd alâ mezâimi’l-müsteşrikayn Ignaz Goldziher ve Joseph Schacht ve men eyyedeühümâ mine’l-müstagrîbîn*, Riyâd: Mecmau’l-Melik Fahd, t.y., s. 28.

38 Hâkim, *Ma’rife*, s. 238.

39 Irâkî, *Şerhu’t-Tabsira ve’t-tezkira*, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yasin Fahl, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002, I, s. 119; Sehâvî, *el-Gâyetü fi şerhi’l-Hidâye fi ilmî’r-rivâye*, thk. Ebû Âiş Abdülmü’im İbrahim, Kahire: Mektebetü Evlâdi’s-Seyh li’t-Türâs, 2001, s.146; Münâvî, *el-Yevâkîf ve’d-dürer fi şerhi nuhbeti İbn Hacer*, thk. Ebû Abdillâh Rebi’ b. Muhammed, Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, t.y., s. 250; San’ânî, *Tavdîhu’l-efkâr li-meânî tenkîhi’l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid, Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, t.y., s. 63; Cemâleddin el-Kâsımî, *Kâvâidu’t-tahdîs min funûni mustalahi’l-hadis*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2004, s. 449.

dile getirmiş, Ali b. el-Medînî'den (ö. 234/848) nakille, illetin sened ve metinde bulunabileceğini, ancak daha çok senedlerde vâki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca senedde bir illetin bulunup hem sened hem de metnin sıhhatini zedeleyebileceğini, diğer taraftan metinden bağımsız sadece senedi ilgilendiren bir illetin var olup sadece senedin sıhhatini zedeleyebileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ İbnu's-Salâh "mualllel" hadis konusunda bu olasılıkları gündeme getirmiş, sened ve metnin birbirinden bağımsız olarak illetli oldukları durumlara örnekler vermiştir. Metin sahih olduğu halde senedin sahih olmadığı duruma, Ya'lâ b. Ubeyd, Süfyan es-Sevrî, Amr b. Dînâr, İbn Ömer târikiyle rivâyet edilen "البيعان بالخيار" hadisini örnek vermiştir. İbnu's-Salâh'a göre bu isnâd, adil râvînin âdil olan râvîden nakliyle muttasıl bir isnâddır ancak sahih değil mualleldir. Metin ise her halükârda sahihtir. Seneddeki "an Amr b. Dînâr" ifadesi illetlidir. Senedin doğrusu "an Abdillâh b. Dînâr" şeklindedir. Ya'la b. Ubeyd, Abdullâh b. Dinar ile Amr b. Dinar'ı karıştırmış ve hata etmiştir. Ancak her iki râvî de sikâdır.⁴¹ İbnu's-Salâh'ın sened sahih olduğu halde metni illetli olan hadise verdiği örnek, Müslim'in teferrüd ettiği ve kırâate besmele ile başlamayı nefyeden hadistir. Bu hadisi o, senedi sahih olmasına rağmen metnindeki bazı problemlerden dolayı muallel kabul etmiştir.⁴²

İbnu's-Salâh'ın ardından Nevevî'de de benzer bir yaklaşım kendini göstermektedir. Nevevî, hadis hafızlarının "hadisun hasenun" veya "hadisun sahîhun" gibi ifadeleri kullanmayarak, "hadisun hasenu'l-isnad ve sahîhuhû" ifadesini kullanmalarının sebebini, hadisin senedinin, şâz veya muallel olması muhtemel metinden bağımsız sahih olabilmesi olarak açıklamıştır.⁴³

İrâkî (ö. 806/1404) de İbnu's-Salâh ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona göre isnad ile ilgili verilen sahih veya hasen hükmü metinden bağımsızdır yani söz konusu hüküm metnin sahih veya hasenliği hakkında bir yorum içermemektedir.⁴⁴ Sehâvî (ö. 902/1497) de İbnu's-Salâh'ın bu görüşünü kabul etmiş ve senedin durumunun metnin sahih veya zayıf oluşu hakkında net bilgi sunmayacağını söylemiştir.⁴⁵ Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre hadis münek-

40 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s.63; İrâkî'ye göre İbnu's-Salâh, seneddeki illetin metnin sıhhatini zedelediği gibi zedelemeyebileceğini de düşünmektedir, bk. İrâkî, *Şerhu't-Tabsira ve't-tezkira*, I, s. 255.

41 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s.63.

42 İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 64; Ayrıca bk. Tahhân, *Teyşîr*, s.101-102.

43 Nevevî, *et-Takrîb ve't-teşîr*, s. 29; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 172. Suyûtî'nin Nevevî'ye karşı bir itirazı olmamasından yola çıkarak onun da aynı görüşü paylaştığı sonucu çıkarılabilir.

44 İrâkî, *Şerhu't-Tabsira ve't-tezkira*, I, s. 171.

45 Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis*, thk. Ali Hüseyin Ali, Dâru'l-İmam et-Taberî, 2003, I, s. 106.

kidlerinin metinden bağımsız olarak isnadlara verdikleri sahih veya hasen hükümleri illet ve şuzûz'dan dolayıdır. O, bunu şu şekilde ifade etmektedir:

والحكم بالصحة للإسناد والحسن دون المتن للنقاد لعله أو لشذوذ

“Hadis münekkidlerinin metinden bağımsız olarak isnad için verdikleri sahih veya hasen hükmü bir illet veya şuzûz nedeniyledir.”⁴⁶

San'ânî (ö. 1182/1768) de Dârekutnî (ö. 385/995) ve Hâkim en-Neysâbü'rî'yi referans göstererek sened ve metin konusunda sıhhat açısından bir birlikteliğin gerekmediğini dile getirmiştir. San'ânî'ye göre sened sahih olabilir ama illet ve şâz nedeniyle metin sahih olmayabilir; sened sahih olmayabilir ancak metin farklı bir tarîkten sahih olabilir.⁴⁷

Usûlcü özelliği ön plana çıkanlar dışında da sened ve metnin sıhhat açısından birbirinden bağımsız değerlendirilmesi gerektiğini belirtenler olmuştur. İbnü's- Salah ve diğer usûlcülerden önce sened ve metnin sıhhatini ayrı değerlendiren İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve İbnü'l-Cevzî'dir (ö. 597/1201). İbn Fûrek, sened ve metnin sıhhatinin şartlarını ayrı başlıklar altında değerlendirerek sened ve metnin sıhhatinin birbirinden bağımsız olduğunu düşündüğünü göstermiştir.⁴⁸ İbnü'l-Cevzî ise isnadın tamamının sika râvîlerden oluşabileceğini ama hadisin mevzû, mablûb olabileceğini veya hadiste bir tedlis meydana gelebileceğini düşünmektedir. Ona göre bu en zor durumdur. Bu işin altından ancak hadis münekkidleri kalkabilir.⁴⁹

Konuyla ilgili hadis şârihlerinin de yaklaşımlarından söz etmek gerekir. Sened ve metnin sıhhatinin bütünlük gerektirmediği fikrini şârihlerin çoğunda görmek mümkün olmasa da bazıları bu düşünceyi savunmuştur. Örneğin, Nevevî de böyle bir yaklaşım kendini göstermektedir. Nevevî bunu Dârekutnî'nin Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'e yönelik istidrâkleri hakkındaki tespitlerinde ifade etmektedir. Nevevî'ye göre Dârekutnî'nin istidrâkleri iki eserdeki hadislerin senedleri ile ilgilidir⁵⁰ ve bu durum metinlerin sıhhatini zedelemesiz.⁵¹ İbn Allân es-Sıddîkî (ö. 1057/1647), sened ve metnin sıhhati ilişkisinde birlikteliği gerekli görmeyenler arasındadır.⁵² Diğer bir hadis şârihi Mübârekpûrî (ö. 1353/1935), İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) bir hadis

46 Suyûtî, *Elfiyyetü's-Suyûtî fi ilmi'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y., s. 12.

47 San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, I, s. 234.

48 İbn Furek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânuhû*, thk. Musa Muhammed Ali, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1985, s.15.

49 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966, I, s. 99-100.

50 Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1972, I, s. 221.

51 Nevevî, *Minhâc*, II, s. 106.

52 İbn Allân, *Delîlu'l-fâlihîn li-turuki Riyâzi's-sâlihîn*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî t.y., V, s. 106.

hakkında yaptığı sahîh değerlendirmesinin sened merkezli olduğunu ancak senedin sıhhatinin, metnin sıhhatini gerektirmediğini ve İbn Hazm'ın görüşüne itimat edilemeyeceğini söylemiştir.⁵³

Özellikle hadis usûlünün teşekkülü ile gündeme gelen sened ve metnin sıhhat ilişkisi yakın dönemde de tartışma konuları içerisinde yer almıştır. Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920) bu bağlamda hadis uzmanlarının takip ettikleri metodu şöyle açıklamaktadır:

“Bu işin uzmanlarına göre senedin sahilîği metnin de sahilî olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle biri isnâdı sahilî olan bir hadis gördüğünde hadisin de sahilî olduğunu söyleyemez.”⁵⁴

Cezâirî'ye göre hadisle ihticâc edilebilmesi için senedin sahilî veya hasen olması yeterli değildir. Metnin şüzûz ve illetten uzak olması gerekmektedir. Böyle olursa hadisle ihticâc edilebilir.⁵⁵ Şuayb Arnavut da *Müsned* tahkikinin mukaddimesinde, sened sıhhatinin metnin sıhhati için yeterli olmadığını ve bunu ilim taliplerinden saklamayacaklarını ifade etmektedir. Bu fikrini sika râvîlerin hata yapma ihtimallerinin bulunması ve bunun aklen ve âdeten mümkün olması ihtimaline dayandırmaktadır.⁵⁶

Musfir Dümeynî, hadisin metninin sıhhati için senedin sıhhatini yeterli görmeyenleri zikrettikten sonra farklı dönemlerde yaşamış isimlere ait bu açıklamaların metin sıhhati için sened sıhhatinin yeterli olmadığı görüşünü teyid ettiğini ifade etmiştir. Açıklamalarından ve bu bilgileri verdiği bölüm için kullandığı başlıktan Dümeynî'nin sened ve metnin sıhhatinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini kabul ettiği söylenebilir. Dümeynî'nin kullanmış olduğu başlık *ليس كل ما صح صحه سنده صحه متنه* “her senedi sahilî olanın, metni sahilî olmaz” şeklindedir. Ona göre bu ilke, muhaddislerin tamamının onayladığı ve metin açısından hadis tenkidinde uyguladıkları bir kaidedir.⁵⁷

Yine son dönem hadis araştırmacılarından Nureddin İtr'a göre sened zayıf olabilir ama metin farklı bir tarikten sahilî gelebilir. Aynı şekilde sened sahilî olduğu halde şâz ve illetten dolayı metin sahilî olmayabilir. Bu nedenle zayıf isnâdlı bir hadis görüldüğünde buna “daîfu'l-isnâd” denilmeli, genel anlamda hadis için zayıf hükmü verilmemelidir. Çünkü hadisin metni bu

53 Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmîzî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire: Dâru'l-Fikr, t.y., II, s. 105.

54 Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfetâh Ebû Gudde, Halep: Mekketbetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1995, I, s. 190-191.

55 Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, s. 376.

56 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut ve Adil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995, I, s. 145.

57 Dümeynî, *Mekâyis*, s. 247-249.

isnâdla zayıf kabul edilirken, farklı bir isnâdla sahih olabilir.⁵⁸ Haldun el-Ahdeb de sened ve metnin sıhhat durumlarının farklılık gösterebileceğini düşünmektedir. Ona göre hadis âlimlerinin rivâyetin şekli değerlendirmesi hakkında hüküm verirken üzerinde ittifak ettikleri bir kaideleri vardır: “Sened ve metnin sıhhati birbirine bağlı değildir. Aynı şekilde sened ve metnin zayıflığı da birbirine bağlı değildir.” İsnad sahih olabilir, metin sahih olmayabilir; isnâd sahih olmadığı halde başka bir tarikten metin sahih gelebilir.⁵⁹

Hadis alanı dışından da sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğü kabul etmeyenler olmuştur. Örneğin Mevdûdî'ye (ö. 1979) göre bir hadis hangi kaynaktan yer alırsa alsın, senedin sahih olması demek zorunlu olarak hadisin de sahih olması sonucunu doğurmaz. Bazen sahih senedli bir hadis metnin bakımından zayıf olabilir.⁶⁰ Mevdûdî bu düşüncesini Enbiyâ sûresi 62 ve 63. ayetlerin tefsirinde, Hz. İbrahim'in üç defa yalan söylediğini ele alan hadis⁶¹ çerçevesinde şöyle dile getirmektedir:

58 Nureddin İtr, *Menhecû'n-nakd*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1981, s. 290.

59 Bk. Ahdeb, *Eseru ilmi usûl'l-hadis*, s. 44.

60 İbrahim Hatiboğlu, “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Mevdudî'nin Dinamik Sünnet Yorumu”, *UÜİFD*, 2003, cilt: XII, sayı: 1, s. 39.

61 Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Fedâil, 154; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 22. Hadise göre Hz. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir. Bunlardan ikisi Allah'ın zâtı ile ilgilidir. Birinci yalan “ben hastayım demesidir”, ikincisi “bunu onların büyük olanı yaptı” sözüdür, üçüncüsü ise eşi Sâre'nin kız kardeşi olduğunu söylemesidir. Hz. İbrahim'in ikinci yalanı olarak nitelenen durum Saffât suresi 88-89. ayetlerde geçmektedir: “Derken yıldızlara şöyle bir baktı ve ben hastayım dedi.” Mevdûdî'nin verdiği bilgiye göre üçüncü yalan Kitâb-ı Mukaddes'te Tekvin 12: 12, 18, 19 da yer almaktadır, bk. Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul, İnsan Yay., t.y., III, s. 314. Mevdûdî, bir hadisi savunma pahasına bir peygambere yalancılığın isnad edilmesini kabul etmemektedir. Ancak hadisi eserine alan Tirmizî bu hadisi hasen sahih kabul etmektedir, bk. Ebu İsa Tirmizî, *Sünen*, Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y., V, s. 321. Ayrıca hadis kritiğinde “müteşeddîd” olarak nitelenen Elbânî de hadisin sahih olduğunu düşünmektedir, bk. Nâsiruddin Elbânî, *Sahîhu'l-câmi's-sağîr ve ziyâdetuhû*, Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1988, I, 923. Bazı hadis şârihleri konuyu peygamberlerin ismeti çerçevesinde değerlendirmiştir. Örneğin Aynî hadis metninde geçen “kezibe”, (yalan söyledi) fiilini “zekera” (dile getirdi, zikretti) şeklinde yorumlamıştır. Aynî'ye göre Hz. İbrahim'in putları kırdıktan sonra, onları büyük putun kırdığını söylemesi kavmine ders vermek, onları kınamak ve zor durumda bırakmak içindir ve dolayısıyla bunlar yalan olarak değerlendirilemez. “Ben hastayım” sözü ise “hastalanacağım” anlamındadır. Çünkü insan ölümlü bir varlık olduğu için hayatının ilerleyen dönemlerinde hastalığa yakalanabilir. Sâre hakkındaki sözü ise “İslam'da kardeşimdir” şeklinde değerlendirilmelidir. bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001, XV, 343. Kâdî İyâz'a göre ise bahsedilen üç yalan bunları işiten ve duyanların anlayışına nispetledir. İki açıdan bu sözler gerçek anlamda bir yalan değildir. Birincisi, İbrahim (a.s) Sâre'nin kardeşi olduğunu söylediğinde tevriye yapmış ve “İslam'da kardeşimdir” anlamını kastetmiştir ki bu söz doğrudur. Eğer tevriye yapmamış ve yalan söylemişse zalimleri kendinden uzak tutmak için bu caizdir. bk. Mübârekpûrî, *Tuhfe*, IX, 6.

“Oysa bir hadisin senedi sahih olsa da metni bir takım nedenlerden ötürü sahih olmayabilir. Çünkü rivâyet edilen hadisin senedi sağlam olmasına rağmen Hz. Peygamber’in böyle bir sözü söylemesinin mümkün olmadığı sonucuna varılabilir. Nitekim hadis ilmine göre de bir hadis senedi sahih olsa da muhtevasıyla zayıflık taşıyabilir. Dolayısıyla hadisin metni böyle bir şeyin Peygamber (s.a) tarafından söylenmeyeceğini gösteriyorsa, o zaman sadece râvileri güvenilir diye hadisi güvenilir (sahih) kabul etmekte ısrarın hiç anlamı yoktur.”⁶²

Mevdûdî'nin sened ve metnin sıhhatini ayrı ayrı değerlendirdiğini ve senedin sıhhatinin metnin sıhhatini gerektirmediği düşüncesini Buhârî ile ilgili yaptığı şu değerlendirmelerinde de görmek mümkündür:

“Muhtevâsı, senedleri itibariyle bize en sahih yolla gelen kitap elbette Buhârî'nin “*Sahîh*”ıdır. Zira müellifi, diğer müelliflere nispetle hadislerin isnâdı konusunda daha derinlemesine bir araştırma yapmıştır. Ne var ki onun sahihliğine yönelik bu hüküm, sadece sened tetkiki itibariyledir.”⁶³

Yukarıda ismi zikredilenler dışında genel olarak ehl-i hadisin tutumu hakkında tespitler yapılmıştır. Öncelikli olarak -bir eleştiri niteliğinde- hadisin sıhhatini tespitinde sened ve metni bağımsız değerlendirme yönteminin, özellikle ehl-i hadisin metni bir tarafa bırakarak sened merkezli değerlendirme yapmalarına bir tepki olarak gelişmiş olabilme ihtimali gündeme getirilmiştir. Ancak bu eleştiriye verilen cevaba göre ehl-i hadis sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğü her zaman gerekli görmemiştir. Buna göre muhaddisler senedin sıhhatini metnin sıhhatine öncelememişler, rivâyetin sıhhatini zedeleyecek sened veya metin kaynaklı herhangi bir durumda rivâyeti sahih kabul etmemişlerdir.⁶⁴

Yapılan değerlendirmelere göre ehl-i hadis, senedin sıhhatinin kabulündeki şartlar sağlanmış olsa dahi hadisin metnine bakmadan hadisin sıhhati hakkında hüküm vermemiş, hadiste batıl bir durum gördüklerinde metinden bağımsız olarak senedi sahih kabul etmemişlerdir. Onlar, böyle bir durumda “sened sahih, metin batıl veya mevzû” ifadesini kullanmışlar veya “sadece sened sahih” demişler, metin hakkında hüküm vermemişlerdir. Muhaddislerin kullandıkları “sadece sened sahih” ifadesi, onların böyle hadisleri metinde herhangi bir illete ulaşamadıkları için sahih kabul ettikleri şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵

62 Mevdûdî, *Teftîhu'l-Kur'ân*, III, 315.

63 Hatiboğlu, “Mevdudî'nin Dinamik Sünnet Yorumu”, s. 48.

64 Abdullah b. Dayfullah Ruhaylî, *Hivârün havle menhecî'l-muhaddisîn fi nakdi'r-rivâyât*, Riyâd: Dâru'l-Müslim, 1994, s. 14.

65 Ruhaylî, *Hivâr*, s. 35-36.

Ehl-i hadisin kabulüne göre hadiste şâz ve illet olabilir. Bu nedenle onlar, senedi sahih dahi olsa onun bir bütün olarak sahihliğine hükmetmemişlerdir.⁶⁶ Sened ve metnin birlikte sıhhatinden emin olduklarında ise “ هذا حديث صحيح ” demişlerdir. Bu ifade صحيح الاسناد “sahîhu’l-isnâd” şeklindeki mukayyet ifadeden daha üstün olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷ İbnu’l-Kayyim’a (ö.751/1350) göre hadis ehline ait bu kavramların mahiyeti ancak bu işin uzmanları tarafından bilinebilir. Buna göre “hadis sahihtir” ifadesi, hadisin Hz. Peygamber’e nispeti konusundaki hükmü, ikinci ifade senedin sıhhatine şahitliği ifade etmektedir.⁶⁸

Yukarıdaki değerlendirmeler dışında sened ve metnin sıhhatinin, bunun yanında sened ve metnin zayıflığının ayrılmaz bir bütün gibi değerlendirilmemesinin muhaddisler tarafından üzerinde ittifak edilen bir kaide olarak kabul edildiği de ehl-i hadisin konu hakkındaki tutumları bağlamında verilen bilgilerdendir.⁶⁹ Bu tutum doğrultusunda sened ve metnin sıhhati muhaddisler tarafından şart ve meşrût bağlamında da değerlendirilmiştir. Buna göre, meşrûtun varlığı şartın varlığını gerekli kılarken, şartın varlığı meşrûtun varlığını gerekli kılmaz denilmiştir. Sened sıhhati şarttır, metin sıhhati ise meşrüttür. Metnin sıhhati için senedin sıhhati gereklidir ama senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmemektedir.⁷⁰

Sened ve Metnin Sıhhatini Bir Bütün Olarak Değerlendirenler

Şimdiye kadar zikredilen ve sıhhat konusunda ayrılık düşüncesini kabul eden bir metodun yanında hadisin sıhhati için sadece senedin sıhhatini gerekli gören dolayısıyla sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğü kabul eden bir eğilim söz konusudur. İmam Şafiî’nin haber-i vâhid ile amel edilebilmesi için belirlediği veya kabul ettiği şart onun sened ve metnin sıhhat ilişkisindeki tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. O, Malikî ve Hanefîlerin haber-i vâhidle amel edilebilmesi için belirlediği şartlardan farklı olarak senedin sıhhatini ve hadisin muttasıl oluşunu önemsemektedir.⁷¹ Daha önce de değinildiği gibi Şafiî’ye göre hadisin sıhhati için hadis râvîsinin dininde sika olması; doğru sözlü olması; lafızdan dolayı hadisin değişen anlamlarını bilmesi; hadisi işittiği lafızlarla rivâyet etmiş olması; mana ile rivâyet etme-

66 İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasarü’s-savâiku’l-mürsele ale’l-cehmiyye ve’l-muattala*, thk. Seyyid İbrahim, Kahire: Dâru’l-Hadis, 1992, s. 550-551.

67 Subhi es-Sâlih, *Ulûmu’l-hadis ve mustalahuh*, Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2009, s. 154-155.

68 İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasarü’s-savâiku’l-mürsele*, s. 550.

69 İtr, *Menhecu’n-nakd*, s. 469.

70 Muhammed Mahmud Bekar, *İlmu’t-tahrîc ve devruhû fi hıfzî’s-sünnetin’in-nebeviyye*, Riyâd: Mecmau’l-Melik Fahd, t.y., s. 59.

71 Ebû Şehbe, *Difâu ani’s-sünne*, Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1989, s. 271.

mesi gereklidir.⁷² Şafîî'nin benimsediği şartların metinden bağımsız olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Son üç şart direkt olarak metin odaklıdır. Dolayısıyla Şafîî'ye göre hadisin (metnin) sıhhati ile senedinin sıhhati bütünlük arz eder. Yani senedi muttasıl olan ve sikâ râvîlerden oluşan hadis sahihtir ve onunla amel edilebilir.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de hadislerin sıhhat tespitinde senedi ve râvîlerin durumunu merkeze almış, sika râvîlerin naklettiği metinlerin sahihliğini kabul etmiştir. Dolayısıyla sened ve metnin sıhhatinde bütünlükten yana bir tutum sergilemiş ve bunu eserinde kullandığı şu başlıkla ifade etmiştir: *باب ما جاء في أن الأحاديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يقبل إلا عن ثقة* "Allah Rasûlü'nden sika raviler kanalıyla gelen hadisler dışındakilerin kabul edilmemesi babı." Hatîb, bu başlığı Ukbe b. Nâfî'nin oğluna yapmış olduğu nasihatten mülhem kullanmıştır. Ukbe oğluna "Allah Rasûlü'nden sika râvîlerden nakledilenler dışında gelen bir bilgiyi kabul etmemesini" tavsiye etmiştir.⁷³

İzzeddîn b. Cemâa (ö. 767/1366) tarafından yapılan hadis usûlünün tanımı da sened ve metnin sıhhatinin usûl-i hadiste birlikte değerlendirildiğine delil olarak kullanılabilir. İbn Cemâa, hadis usûlünü "sened ve metnin durumunun bilindiği (tespit edildiği) kurallar bilgisi" şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁴ İbn Cemâa'nın bu tanımı hadis usûlünün sadece sened ile ilgilenmediğini, hadis kritiğindeki kriterlerini metinden bağımsız belirlemediğini ve dolayısıyla sened ve metni rivâyetlerin tashîhinde ve taz'ifinde bir bütün olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Suyûtî'nin naklettiğine göre İbn Hacer de hadisin sıhhati ve illetten salim olması için senedin durumunu yeterli görmekte, sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğü kabul etmektedir. İbn Hacer şöyle demektedir:

"İsnad muttasıl ve hadisin râvîleri âdil ve zâbıt olduğunda hadis ile ilgili illetten söz edilemez. Öyleyse ma'lûl olmadığı durumda hadis için sahih hükmünü vermeye engel nedir? Diğer taraftan salt râvîlerden birinin kendinden daha sika bir râvîye veya daha fazlasının muhalefeti de hadisin zayıflığını gerektirmez. Aksine bu tür durumlarda hadisin sahih veya esahh oluşuna hükmedilir."⁷⁵

72 Şafîî, *Risâle*, s.370-372.

73 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1938, s. 31.

74 Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, I, 18; Hatîb, *er-Redd alâ mezâimi'l-müşteşrikayn*, s. 3.

75 Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, I, 55-56. Suyûtî itiraz sadedinde bu konuda İbn Hacer ile tartışılabilirliğini söylemiştir. Ona göre sikanın muhalefeti zabtn yokluğuna işaret etmektedir. Bu nedenle hadis zayıf olur. Şâz olan hadisin sıhhatine hükmedilemez.

Ayrıca İbn Hacer'in İbnu's-Salah'ın sahih hadis tarifine yönelttiği eleştirilerde de onun hadisin senedini asıl olarak kabul ettiğini ve sened ve metnin sıhhat bütünlüğünü esas aldığını görmekteyiz. İbn Hacer, tarifteki bazı eksik noktalara işaret etmiştir. Bunlardan biri İbnu's-Salah'ın "yettesilu isnâduhû" ifadesini kullanmasıdır. İbn Hacer'e göre İbnu's-Salâh, "el-müsnedü'l-muttasılı" ibaresini kullansaydı "yettesilu isnâduhû" ibaresine gerek kalmazdı. Bu itirazın arkasından İbn Hacer, şâz ve muallel olmama durumuna da bir itirazda bulunmuştur. Buna göre İbnu's-Salah'ın mualleli "kâdih" yani hadisin sıhhatini zedeleyici olmakla kayıt altına alması ve "ve lâ yekûnü muallelen bi-kâdihin" demesi gerekirdi. Çünkü bizâtihi İbnu's-Salah muallel hadisin tarifinde zahiren sahih görünmesine rağmen isnadında kâdih⁷⁶ bir illet bulunan ifadelerini kullanmıştır.⁷⁷

Sened ve metnin sıhhat bakımından bütünlüğünü savunan Mustafa Sıbâî'ye (ö. 1964) göre sened sahih olduğu halde rivâyeti kabul etmeme tavrı müsteşriklere aittir. Ona göre hadis münekkidlerinde senedde kezzâb, zayıf ve müttehem bir râvî olmaksızın hadisin sened sıhhati sağlandığında hadisi kabul ederken, müsteşrikler bu tutumu benimsememiş, sıradan insanlara ait haberlerin tenkidinde kullandıkları tenkid metotlarıyla Hz. Peygamber'in hadislerini tenkid etmişlerdir. Onların bu yöntemlerinin altında yatan sebep ise Hz. Peygamber'i vahiy almayan sıradan biri olarak kabul etmeleridir. Buna göre Allah O'na (s.a) gaybî bir bilgi vermemiş, bilgi ve keramet nitelikli hiçbir şeyle de O'nu (s.a) diğer insanlardan ayırmamıştır (üstün tutmamıştır).⁷⁸

Yakın dönem âlimlerinden Ruhaylî'ye göre genel olarak senedi sahîh olan bir hadisin metninin de sahîh olduğu şeklinde bir gerçekten söz edilebilir.⁷⁹ Zeki Velidi Togan'ın (ö. 1970) iç intikâd (iç tenkid) başlığı altındaki şu ifadeleri onun, metnin sıhhatini senedin temel ögesi olan râvîlerin durumuna göre değerlendirdiğini, yani sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğü benimsediğini göstermektedir;

"Haberlere gelince, onlar hakkında biz çok etraflı düşünmek mecburiyetindeyiz. Evvela müellifin (râvînin) şahsiyetini, onun hayatını, hangi din, mezhep ve partiye mensûb olduğunu, medenî seviyesini, alaka sahalarını,

76 Kadh (القدح) râvîyi adalet ve/veya zabt sıfatını tam olarak taşımamakla suçlamak, bununla kınamaktır, bk. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 145. Dolayısıyla İbn Hacer'in kâdih illetten kastı râvînin adalet ve zabt sıfatını zedeleyen bir nitelik arz etmesidir.

77 İbn Hacer, *Nüket*, s. 59.

78 Mustafa Sıbâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrîi'l-İslâmî*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, t.y., s. 308.

79 Ruhaylî, *Menhecî'l-muhaddisîn fi nakdi'r-rivâyât*, s. 41.

onun mesâî tarzını ve şahit olmak itibari ile haberlerinin itimada şayan olup olmadığını tesbit etmemiz icâb eder”⁸⁰

Abdullah b. Abdirrahman el-Hatib’in tespitlerine göre “rivâyet ilimlerinde ve dolayısıyla hadis tenkidinde asıl olanın sened tenkidi olduğu kabulünün” arka planında sened ve metnin sıhhat bütünlüğü vardır. Bu kabule göre senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirir. Çünkü rivâyet sırasında sened tenkidi metinden bağımsız değildir. Ayrıca metni tenkid eden kişi nassı anlama ve yorumlama eyleminde hata edebilir. Bu ihtimal hadisin kabul ve reddinde sened değerlendirmelerinin esas kabul edilmesi gerektiğini ve metnin değerinin senede bağlı olduğunu göstermektedir.⁸¹

Leon E. Halkın’ın tarihî bilgilerin tenkidi konusundaki açıklamalarından da bilginin sıhhatinin tespitinde senedin sıhhatinin metnin sıhhatini sağladığını yani sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğün gerektiği sonucu çıkarılabilir. Ona göre klasik tenkid usûlleri lüzumsuz değildir. Çünkü bu usûller şahitliklerin kontrolünde vazgeçilmez unsurlardır. Önemli olan şahitliklerin tenkididir. Halkın’a göre, ciddî, algılama gücü kuvvetli ve doğru bir insanın sözü, bizi kesin bir kanaate ulaştırmaya yetebilir.⁸² Kısacası Halkın’ın tarih metodu bize hadis rivayetinde önemli olanın râvîlerin durumlarının tespiti olduğunu göstermekte ve güvenilir râvîlerden oluşan senede sahip metnin, senedin sıhhatine paralellik arz edeceğini ifade etmektedir.

Stephen Humphreys’e göre de hadisin en önemli ögesi olan isnadlar ve onların kritiğinde kullanılan ilkeler ancak Müslüman âlimlerin aracılığıyla anlaşılabilir; bu nedenle modern tahliller onların eleştirisinin sağlıklı bir bilgisini yansıtmalıdır.⁸³ Açıklamasından yola çıkarak Humphreys’in sened açısından problem arz etmeyen metinler hakkında olumlu bir kanaat taşıdığı söylenebilir.

Sened ve Metnin Sıhhat İlişkisinde Ortada Duranlar

Sened ve metnin sıhhat bütünlüğünde ayrılık ve birliktelik düşüncelerinin savunulduğu yukarıdaki isimlerin dışında bu konuda iki taraf açısından ortada duran İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, İbn Kesîr (ö. 774/1373), Melibârî gibi isimlerden bahsedilebilir.

Verilen bilgiler çerçevesinde İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye’ye göre hadisin sıhhati için senedin sahih olması şarttır. Fakat senedin sıhhati hadisin sıhha-

80 Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul: Enderun Yay., 1981, s. 97.

81 Hatib, *er-Redd alâ mezâîmi’l-müsteşrikayn*, s.60.

82 Leon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 989, s. 24-25.

83 Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi*, s. 111.

tini gerektirmez. Buna göre İbnu'l-Kayyim, senedinin sıhhati, illetten uzak olması, şâz olmaması, müşkil yönünün bulunmaması, râvînin sika râvîlere muhalefet etmemiş olmaması gibi birçok özelliikle ya da şartla herhangi bir hadisin sahih kabul edilebileceğini düşünmektedir.⁸⁴ Dolayısıyla mücerred sened sıhhati İbnu'l-Kayyim'a göre metnin de sahih olduğunu göstermez.

Ancak her ne kadar sened ve metin sıhhati ilişkisinde bağımsızlığı savunur gibi görünse de İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, sened ve metni ile birlikte bir bütün olarak hadisin sıhhati için kullanılan tabirlerin hadis ehli indinde farklı anlamlarına işaret etmekte, ilel ve şuzûz durumlarının uzmanlık gerektirdiğine, senedi sahih olan bir hadisin metnine farklı bir hüküm vermenin ihtisâs gerektirdiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre, hadis ehli, Rasûlullah'tan nakledilen bir bilginin sahih olduğunu söylediklerinde, bu bilginin kesinlikle Hz. Peygamber tarafından söylendiğini kabul etmektedirler ve onların muradı müteahhirûn bazı âlimlerin dediği "senedin sıhhati metnin sıhhati anlamına gelmez" değildir. Bunu söyleyenlerin amacı Hz. Peygamber'in hadislerinin ilim ifade etmediğini anlatmaktır. Ehl-i hadis amacı ise nakledilen bilginin sıhhat durumunu vurgulamaktır.⁸⁵

İbnu'l-Kayyim, bu ifadeleriyle "senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmez" görüşünü kabul etmezken, özellikle ilel ve şuzûz konusunda uzmanlığa vurgu yapmaktadır. Aslında çoğu usulcü ilel ve şuzûz konusuna önemle değinmişler ama İbnu'l-Kayyim onlardan farklı olarak sened ve metnin sıhhat ilişkisinin kötüye kullanılabilceğini ortaya koymaya çalışmıştır.

İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis*'ini ihtisâr eden İbn Kesîr, İbnu's-Salâh'ın görüşünü aynen aktarmış, herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu durum aynı kâidenin İbn Kesîr tarafından da kabul edildiği izlenimi uyandırmaktadır. İbn Kesîr, İbnu's-Salâh'ın görüşünü şöyle aktarmaktadır:

قال والحكم بالصحة أو الحسن على الإسناد لا يلزم منه الحكم بذلك على المتن، إذ قد يكون شاذاً أو معللاً

"(İbnu's-Salâh) Şöyle dedi: İsnadın sahih veya hasenliğine hükmetmek, aynı hükmü metin için de gerektirmez. Çünkü metin şâz veya muallal olabilir."⁸⁶

Başka bir yerde hadisin sıhhatini zedeleyen diğer bir unsur olan şuzûz perspektifinde konuyu tartışan İbn Kesîr, sened ve metnin sıhhati ilişkisinde İbnu's-Salah'ın görüşünü naklederek bunu benimser görünse de şuzûz hakkında ihtiyatlı davranılması gerektiğini düşünmekte, konunun ihtisâs gerek-

84 Cemal b. Muhammed es-Seyyid, *İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye ve cuhûdühû fi hudmeti's-sünneti'n-nebeviyye ve ulûmihâ*, Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 2004, I, 356.

85 İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasaru's-Savâiki'l-mürsele*, s. 550.

86 Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 42.

tiren bir niteliği olduğunu vurgulamaktadır. O, şâz hadisin tanımında Şaffî'nin tanımı olan, "sikanın, insanlara muhalefet ederek rivâyet ettiği" tanımını doğru kabul etmiş, ancak sika âdil, zâbit ve hâfız ise ve başka bir rivâyet yoksa sikanın rivâyetinin makbûl olduğunu söylemiştir. Aksi takdirde İbn Kesîr'e göre birçok hadis reddedilebilir ve birçok konu delillerden mahrum kalır. Şâz hükmü verilirken nasıl bir tavrın olması gerektiği konusuna ışık tutan İbn Kesîr'e göre, *Sahihayn'*de bu tür üç hadis vardır. Bunlar, Hz. Ömer'in teferrüd ettiği "ameller niyetlere göredir" hadisi, Abdullah b. Dînâr'ın Abdullah b. Ömer'den naklettiği Allah Rasûlü'nün velâ satımını ve hibesini yasakladığı rivâyet ve Mâlik'in Zührî'den teferrüd ederek rivâyet ettiği Rasûlullah'ın Mekke'ye girerken başında miğfer olduğunun anlatıldığı hadistir.⁸⁷ İbn Kesîr'i teyid eder mahiyette, hadis münekkidleri hadislerdeki şuzûzu bilme noktasında teferrüdü en kuvvetli yollardan biri olarak kabul etseler dahi, salt teferrüdü hadisin şâz oluşu için kabul etmemişler, başka karînelerin varlığını gerekli görmüşlerdir.⁸⁸ İbn Kesîr ve münekkidlerin üzerinde durdukları nokta, senedin sahihliğinin kabul edilmesinin ardından hadis metni için aynı hükmü vermemenin uzmanlık gerektirdiğidir. İbn Kesîr tarafından *Sahihayn'*deki şâz hadis sayısının üç olarak belirlenmesi, senedi sahih kabul edilen hadislerin neredeyse tamamının sahih kabul edildiğinin bir göstergesidir. Bu da İbn Kesîr'in önce değinildiği gibi bir bütün olarak hadisin sıhhati için senedin sıhhatini yeterli kabul etmemesine rağmen bu düşüncesinin az sayıda hadis için olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla genel olarak İbn Kesîr'in sened ve metnin sıhhatinde bütünlüğü önemseddiği söylenebilir.

Hamza b. Abdillâh el-Melibârî sened ve metin arasındaki ilişkide benzer bir tutum sergilemektedir. O bir yandan sened ve metin bağlantısında ayrılığı kabul eder gibi görünürken diğer yandan böyle bir şeyin usûl açısından doğru olmadığını dile getirmektedir. Ona göre zayıf râvînin naklettiği hadis illet ve şâzdan uzak olursa sahih olarak değerlendirilebilir. Birçok sika râvînin hadisi illetli ve zayıf olabildiği gibi birçok zayıf râvînin hadisi sahih olabilir.⁸⁹ Dolayısıyla sened ve metnin sıhhat durumları birbirinden bağımsız olabilir.

Ancak Melibârî, rivâyet dönemi musanniflerinde görülen yönteme⁹⁰ göre senedi hakkında sahih hükmü verilen bir hadisin metninin zayıf veya uy-

87 Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 55-56.

88 Ebû Bekir Kâfi, *Menhecû'l-İmam el-Buhârî fî tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000, s. 256-257.

89 Hamza b. Abdillâh Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev. Muhittin Düzenli, Ayhan Ak, İstanbul: İnsan Yay., 2013, s. 142-143.

90 Melibârî'nin verdiği bilgiye göre rivayet dönemi musanniflerinin yöntemlerine göre râvînin zabt ve güvenilirlik durumu, naklettiği hadislerin değerine bağlıdır. Râvînin aktardığı ha-

durma olduğunu söylemenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Eğer metnin sahih olmadığı söyleniyorsa bu, râvîlerden kaynaklanmıştır. Bu durumda senedin sahih olduğunu söylemek vakıyyla çelişmek demektir. Senedin sahih, metnin zayıf veya uydurma olduğu söylendiğinde, bu Hz. Peygamber'e yalan ve hata nispet etmek anlamına gelir.⁹¹

Melibârî, her ne kadar sened ve metnin sıhhatinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini düşünse de yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı gibi günümüzdeki sened ve metnin sıhhati ilişkisi algısının rivâyet dönemi musanniflerinin algısından farklı olduğunu düşünmektedir. Ona göre rivâyet dönemi âlimleri de sened ve metnin sıhhatini önemsemişler, bu ilişkiyi sağlamaya çalışmışlar ve bunun pratiklerini sunmuşlardır. Ancak onların yöntemi sened ve metni ayrı ayrı değerlendiren bir yöntem değildir. Onların yöntemlerinde adeta sened ve metin iç içe girmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak hadis usûlündeki sened-metin sıhhati ilişkisi algısının günümüzde oryantalizm ve metin tenkidi kriterleri çerçevesinde gelişen algıdan farklı olduğu açıktır. Sened ve metnin sıhhatinde ayrılık düşüncesini savunan özellikle hadis usûlcüleri İbnu's-Salah, Nevevî gibi birçok isim dahi bu ilişkiyi daha çok illet veya şâz bağlamında değerlendirmiştir. Bu yönleriyle hadis usûlcüleri modern hadis tenkidi yönteminden ayrılmaktadırlar. Usûlcülerin sened ve metin sıhhati ilişkisinde modern hadis tenkidinde yer alan akla, tarihi gerçeklere, Kur'an'a arz gibi subjektif kriterler yoktur. Subjektif kriterler ifadesini kullanmamızın nedeni, bu tür kriterlerin kişilere göre sonuçlarının farklılık gösterme ihtimalidir. Örneğin kişilerin ayetlerden aldığı, akli kullanma şekli veya ulaştığı tarihî veriler farklılık arz edebilir. Dolayısıyla senedi sahih olan bir hadisin metninin metin tenkidi ölçütleri çerçevesinde sahih kabul edilemeyeceğini söylemenin yani sened ve metnin sıhhatini birbirinden bağımsız değerlendirmenin rivayet ilimleri açısından sağlıklı sonuçlar ortaya çıkarması zor görünmektedir.

Hadis usûlcüleri tashîh ve taz'îf çerçevesinde daha çok illet merkezli değerlendirmeler yapmıştır. Pratik olarak usûlcülerin senedini sahih kabul ettiği halde metni hakkında olumsuz fikir belirttiği hadis sayısı yok denecek kadar azdır. Ayrıca Melibârî'nin dediği gibi sened sahih olduğu halde metin

---

disle ilgili yargıda bulunurken, râvînin niteliği rivâyetten (metinden) ayrı bir unsur olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenle bu dönem musannifleri (Buhârî ve Müslim) râvînin isabet ettiğini gördüklerinde zayıf râvîlerden bile nakledilen hadisleri sahih kabul etmişler ve bu hadisleri delil olarak kabul etmişlerdir. bk. Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s. 120-121.

91 Melibârî, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, s.123.

sahih değildir deniliyorsa bu durum, tekrar sened üzerinde bir inceleme yapmayı gerekli hale getirmektedir. Dolayısıyla metindeki bir illet sebebiyle senedi sahih bir hadisin bir bütün olarak sahihliğinin kabul edilmemesi metodolojik olarak sık rastlanan bir durum değildir ve bundan dolayı “sened-metin sıhhati ayrılığını” bir usûl kaidesi gibi değerlendirmek tartışmaya açıktır.

Sened ve metnin sıhhati ilişkisi doğrultusunda yorumda bulunmak ve hadis tashîhi veya taz’îfi yapabilmek için özellikle ilel ve şuzûz konusuna vukûfiyetin gerekliliği ve özellikle illet odaklı değerlendirmelerin ihtisâs gerektirdiği ortadadır. Dolayısıyla ilel ve şuzûz konularından bağımsız ve bu iki alana hakim olmadan ortaya konulacak “sened ve metnin sıhhat bütünlüğü gerekli değildir” veya “sened ve metnin sıhhati birbirinin sıhhatini gerektirmez” söyleminin dayanakları sağlam bir zemine sahip olmayacaktır.

Hadis ve tarihî bilgiler söz konusu olduğunda rivâyet ilimlerinin aslı olan ve güvenilir râvilerden oluşan senedlere itimat edilmesi ve sened-metin sıhhati bütünlüğünün benimsenilmesi kaçınılmazdır. Kısacası metin tenkidi çerçevesinde yapılan kritiklerin, haberlerin sıhhatini belirlemede kullanılmasının ve bunun sonucu olarak sened-metin sıhhati ayrılığını benimsemenin usûl-i hadis açısından sağlıklı bir sonuç ortaya çıkarması zor görünmektedir. Rivâyetlerin sıhhat kritiğinde itimat edilebilecek en önemli öge senedlerdir ve bunlar eşlik ettikleri metinler hakkında en sağlıklı bilgiyi verebilecek unsurlardır. Dolayısıyla rivâyet ilimleri ve hadis usûlü açısından “sened ve metnin sıhhat bütünlüğü” metodolojik olarak bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- A’zamî, Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. Recep Çetintaş, İz Yay., İstanbul, 2010.
- Ahdeb, Haldun, *Eseru ilmi usûli’l-hadis fi teşkili’l-akli’l-müslim*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2008.
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, I-L, thk. Şuayb el-Arnavut ve Adil Mürşid, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1995.
- Ahmed Nâim (1353/1934), *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I-XV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1987.
- Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (1014/1606), *Şerhu Şerhu Nuhbeti’l-fiker fi mustalahâti ehli’l-eser*, thk. Muhammed Nizâm Temîm ve Heysem Nizâm Temîm, Şirketü Dâri’l-Erkam, Beyrut, t.y.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, MÜİFY, İstanbul, 2011.
- Aynî, Bedruddin (855/1451), *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXV, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.

- Bağdâdî, Ebu Bekir el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib (463/1071), *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1938.
- Bekar, Muhammed Mahmud, *İlmu't-tahrîc ve devruhû fi hifzi's-sünnetin'n-nebeviyye*, Mecmau'l-Melik Fahd, Riyâd, t.y.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/870), *es-Sahîh*, I-VI, haz. Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., ve Dâru Sahnûn, İstanbul, 1992.
- Cezâirî, Tâhir, (1338/1920), *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, I-II, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1995.
- Dümeynî, Musfir, *Mekâyisu nakdi mutûni's-sünne*, y.y., Riyâd, 1994.
- Düzenli, Muhittin, *Rivâyetlerin Sihhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, basılmamış doktora tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008.
- _____, "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özetinde", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 29, Samsun, 2010, s. 225-250.
- Ebû Bekir Kâfî, *Menhecu'l-İmam el-Buhârî fi tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîlihâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2000.
- Elbânî, Nâsiruddin (1420/1999), *Sahîhu'l-câmi's-sagîr ve ziyâdetuhû*, I-II, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1988.
- Goldziher, Ignaz (1339/1921), *Muslim Studies*, I-II, çev. C. R. Barber, S. M. Stern, George Allen ve Unwin, Londra, 1967- 1971.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Neysâbü'rî (405/1014), *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.
- Halkın, Leon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- Hatîb, Abdullâh b. Abdirrahman, *er-Redd alâ mezâimi'l-müsteşrikayn Ignaz Goldziher ve Joseph Schacht ve men eyyedehümâ mine'l-müstagrîbîn*, Mecmau'l-Melik Fahd, Riyâd, t.y.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Mevdu'dî'nin Dinamik Sünnet Yorumu", *UÜİFD*, cilt: XII, sayı: 1, Bursa, 2003, s. 29-49.
- _____, İbrahim, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İz Yay., İstanbul 2012.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hadis Tedkikleri*, Otto Yay., Ankara, 2009.
- Humphryes, Stephen, *İslâm Tarih Metodolojisi*, çev. Murteza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2004.
- İrâkî, Ebu'l-Fazl Zeynuddin Abdurrahim b. Hüseyin (806/1404), *Şerhu't-Tabsira ve't-tezkira*, I-II, thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yasin Fahl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- İtr, Nureddin, *Menhecu'n-nakd*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1981.
- İbn Allân, Muhammed b. Ali b. Muhammed Allan el-Bekrî es-Siddîkî (1057/1647), *Delîlu'l-fâlihîn li-turuki Riyâzi's-sâlihîn*, I-VIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Sadullah Kinânî Hamavî (733/1333), *el-Menhelu'r-ravî fi muhtasari ulûmi'l-hadisî'n-nebevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- İbn Furek, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan b. Fûrek Ensar (406/1015), *Müşkilu'l-hadis ve beyânuhû*, thk. Musa Muhammed Ali, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed (852/1449), *Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, Mektebetü Melik Fahd, Riyâd, 2001.
- _____, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salah*, thk. İbn Hâvî Umeyr, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1994.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed (751/1350), *Muhtasar-ı savâiku'l-mürsele ale'l-cehmiyye ve'l-muattala*, thk. Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (597/1201), *Kitâbu'l-mevozüât*, I-III, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1966.
- İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Takiyyuddin Osman b. Salâhiddin Abdurrahman b. Musa (643/1243), *Mukaddimetu İbni's-Salâh fi ulûmi'l-hadis*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1999.
- _____, *Sıyânetü Sahihi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-iskât ve's-sekat*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1984.
- İdlîbî, Salâhuddin, *Menhecu nakdi'l-metn inde ulemâi'l-hadisi'n-nebevî*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1983.
- İzmirli, İsmail Hakkı (1946), *Hadis Tarihi*, nşr. İbrahim Hatiboğlu, Dâru'l-Hadis, İstanbul, 2002.
- Kâsmî, Cemâluddin Muhammed b. Muhammed Said Cemâleddin (1332/1914), *Kâvâidu't-tahdis min funûni mustalahi'l-hadis*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Koçyiğit, Talat (1432/2011), *Hadis Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 2006.
- Melibârî, Hamza b. Abdillâh, *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar*, çev. Muhittin Düzenli, Ayhan Ak, İnsan Yay., İstanbul, 2013.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ (1399/1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, İnsan Yay., İstanbul, t.y.
- Mübârekpûrî, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim (1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmîzî*, I-X, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Dâru'l-Fikr, Kahire, t.y.
- Münâvî, Muhammed Abdurrauf (1031/1622), *el-Yevâkît ve'd-dürer fi şerhi nuhbeti İbn Hacer*, thk. Ebû Abdillâh Rebi' b. Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, t.y.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (261/875), *el-Câmiu's-sahih*, I-V, haz. Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, t.y.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri (676/1277), *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- _____, *el-Minhâc şerhu Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1972.
- Nuaymî, Hamza, *el-Menhecu'l-ilmî li't-teâmül me'a's-sünneti'n-nebeviyye inde'l-muhaddisin*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1999.
- Özaşar, M. Emin, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-sahih'i", *AÜİFD*, Ankara, 1999, cilt: XXXIX, 287-356.
- Ruhaylî, Abdillâh b. Dayfullah, *Hivârün havle menheci'l-muhaddisîn fi nakdi'r-rivâyât*, Dâru'l-Müslim, Riyâd, 1994.

- San'ânî, Ebû İbrahim İzzeddin Muhammed b. İsmail Emir (1182/1768), *Tavdîhu'l-efkâr li-meânî tenkîhi'l-enzâr*, I-II, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, t.y.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed (902/1497), *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis*, I-V, thk. Ali Hüseyin Ali, Dâru'l-İmam et-Taberî, y.y., 2003.
- _____, *el-Gâyetü fi şerhi'l-Hidâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Âiş Abdülmu'im İbrahim, Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, Kahire, 2001.
- Seyyid, Cemal b. Muhammed, *İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye ve cuhûdühû fi hüdmeti's-sünneti'n-nebeviyye ve ulûmihâ*, I-III, Câmîatiü'l-İslâmiyye, Medine, 2004.
- Schacht, Joseph (1389/1969), *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Londra, Oxford Press, 1950.
- Sibâî, Mustafa (1384/1964), *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, t.y.
- Subhi es-Sâlih (1407/1986), *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuh*, Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II, thk. Bedî' es-Seyyid, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimeşk, 2005.
- _____, *Elfiyyetü's-Suyûtî fi ilmi'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, t.y.
- Şafîî, Ebu Abdillah Muhammed b. İdris (204/820), *Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Şâkir, Ahmed Muhammed (1377/1957), *el-Bâisu'l-hasis fi şerhi İhtisâri ulûmi'l-hadis*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1995.
- Tahhân, Mahmut, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1996.
- Tehânevî, Zafer Ahmed, *Yeni Usûl-i Hadis*, çev. İbrahim Canan, TÖV Yay., İzmir, 1982.
- Togan, Zeki Velidi (1390/1970), *Tarihte Usûl*, Enderun Yay., İstanbul, 1981.
- Wael b. Hallaq, "Nebevi Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem" *HÜİFD*, çev. Hüseyin Hansu, Çorum, 2006, cilt: V, sayı: 9, 137-151.
- Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *el-Mûkiza fi ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ahmed, Mektebetü İbn Teymiyye, Yemen, 2008.
- Zeydan, Abdülkerim v. dğr., *Ulûmu'l-hadis*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2008.